

*"In blijvende herinnering aan de overlevenden van Auschwitz,
die het Nederlands Auschwitz Comité hebben opgericht" — sinds 1956*

JAARGANG 70 | NUMMER 1 | JANUARI 2026

auschwitzbulletin

KWARTAALBLAD VAN HET NEDERLANDS AUSCHWITZ COMITÉ

ARTIS TIJDENS DE OORLOG
Onderduikers op het terrein van de diertuin

VERBINDING ALS OPDRACHT
Driegesprek over herinnering, educatie en verantwoordelijkheid

AFSCHIED VAN DE LEEGTE
Maarten Peters ging mee op de reis naar Polen

ONTSNAPPEN UIT WESTERBORK
Roel Wittink over een van de zeldzame geslaagde pogingen

ONTSNAPPEN UIT WESTERBORK MET VITAMINE R

DOOR ROEL WITTINK

In de 2e wereldoorlog zijn 376 joden¹ uit Kamp Westerbork ontsnapt. Onder hen waren meer dan 20 Palestinationiers: jonge joodse mannen en vrouwen die zich voorbereiden op een nieuw bestaan in Palestina door een opleiding te volgen tot boer of ambachtsman, de hachsjarra. Belangrijk in hun georganiseerde ontsnappingen was de hulp van de christelijk-joodse verzetsbeweging, de Westerweel-groep. Nog belangrijker waren de vele schakels die nodig waren om het plan te laten slagen. Ofwel, zonder ingenieus plan en vitamine R (relaties), geen ontsnapping.

Martin Uffenheimer (1922)² en Paul Siegel (1924) ontsnappen op 1 februari 1944 uit Kamp Westerbork. Zij hebben beiden na hun vlucht uit Duitsland in Nederland hun hachsjarra gevolgd. Martin bekwaamde zich in het loodgietersvak in het Werkdorp, een groeps-hachsjarra in de Wieringermeer³. Paul was aangesloten bij de Deventer-groep, hij volgde de individuele hachsjarra op een boerenbedrijf in Brummen⁴. Naast de hachsjarra-instellingen in het Werkdorp en in Deventer konden de pioniers zich ook voorbereiden in Loosdrecht, Elden, Gouda, Enschede, Franeker, Beverwijk en Laag-Keppel.

Martin en Paul krijgen bij hun vlucht hulp van buiten én binnen het Kamp. Koerier Alfred Fränkel

is de onmisbare verbindende schakel. Net als Martin verbleef hij in het Werkdorp. Hij maakte deel uit van de Westerweelgroep. Hij was ook vanuit de Joodse Raad aangesteld als verbindingsman tussen Amsterdam en Westerbork om post- en voedselpakketten naar het kamp te brengen. Op de terugweg nam hij boodschappen mee voor ondergedoken familie en vrienden in Amsterdam. Tijdens zijn bezoeken aan Westerbork informeerde hij ook bij de hachsjarra-leden of zij wilden ontsnappen. Vanaf medio september 1943 circuleert er binnen de Westerweelgroep in Amsterdam en in het Kamp een lijst van namen van hachsjarra-leden in Westerbork die klaar staan om te ontsnappen.

Op 21 september 1943 doet Uffenheimer een eerste ontsnappingspoging met David Rosenbaum (1925, Loosdrecht)⁵, beiden werkten in de landbouwgroep buiten het Kamp. Zij gaan er na hun werk vandoor. Lore Durlacher (Werkdorp) en Mirjam Pinkhof van de Westerweelgroep wachten hen op met twee fietsen voor vier personen. Vlakbij station Beilen worden ze aangehouden door een politieagent. Lore probeert te onderhandelen. Als zij vraagt hoe hij zo zeker weet dat beide jongemannen uit het Kamp komen antwoordt hij: hun kleding stinkt sterk naar de lysol die ze in het Kamp gebruiken⁶. Lore en Miriam worden ongemoeid gelaten, Martin en Paul worden teruggebracht naar Westerbork.

Ze worden in strafbarak 51 voor de zware gevallen opgesloten. Kwam je hier terecht, dan was je onvermijdelijke lot: mee met het volgende transport. Maar Martin en David mogen na enige tijd terug naar hun oorspronkelijke barak. Esther Singer (Elden), de vriendin van David, bemiddelt. Zij werkte in het huis en de tuin van kampcommandant Gemmeker⁷. Zij laat hem weten dat zij mee wil als deze twee op transport moeten. Gemmeker wil haar blijikbaar als bekwame kracht niet kwijt en

stemt in met de terugkeer van Martin en Paul.

Het is duidelijk dat het ontsnappingsplan beter moet: andere kleding zodat de ontsnapt niet meer naar lysol stinken⁸ en een fiets voor iedereen. De essentiële verbeterstap is dat de ontsnapt zich gaan opgeven voor een transport. Hun ontsnapping wordt dan niet direct dezelfde dag ontdekt maar pas bij aankomst op de deportatiebestemming, zo is het idee.

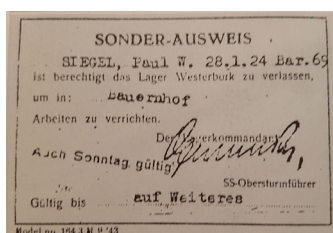
Paul is intussen ook op de Amsterdam-lijst geplaatst. Martin en Paul geven zich op voor het transport naar Bergen-Belsen van 1 februari 1944⁹. Ze hopen daarmee in aanmerking te komen voor een gevangenenruil en zo in Palestina te geraken, mocht het plan toch mislukken. De dag voor het transport bespreken ze de laatste details met Kurt Walter (Werkdorp) en Herman Italiaander (Deventer).

In de nacht van 1 februari 1944 worden de namen voorgelezen van de mensen die op transport moeten. Zij gaan zich voorbereiden op de aanstaande treinreis. Martin en Paul trekken meerdere kledinglagen over elkaar aan. Over hun gebruikelijke eigen kleding dragen zij een beige overall met de witte armband van de bagagehulpen met de letters F.K. (Fürsorge Kräfte). Daarover dragen ze hun winterjas.

Om 8 uur sluiten Martin en Paul aan bij de stroom van 908 mensen richting de gereedstaande trein met twintig wagons. Bij het verlaten van hun barak wordt hun naam doorgestreept op de lijst van bewoners van Kamp Westerbork. Bij het perron staan Herman Italiaander en Fritz Siesel (Deventer), beiden lid van de ordedienst die helpen met bagage en het instappen. Om 8:30 uur komt het bevel plaats te nemen in de trein.

Bij de trein en in de trein is het een chaos. Mensen zoeken familie of vrienden en wisselen van plaats. Dan wordt het zaak voor Martin en Paul uit te stappen vóór de begeleidende SS-ers instappen. Die stappen pas in nadat de kampcommandant hen de ondertekende namenlijst van de gedeporteerden heeft gegeven. Martin en Paul trekken dan hun winterjas uit en lopen naar een wagon-deur. Martin stapt vlot uit, Paul blijft met zijn rechtersvoet tussen twee traptreden haken, rukt zijn been los en bezeert daarbij zijn knie. Zij lopen naar de barak van Rachel Karlsberg (Werkdorp). Vanwege haar nachtdiensten in het ziekenhuis had zij een afgeschermd hoek in haar barak. Volgens afspraak wacht zij hen op en verzorgt de pijnlijke knie van Paul.

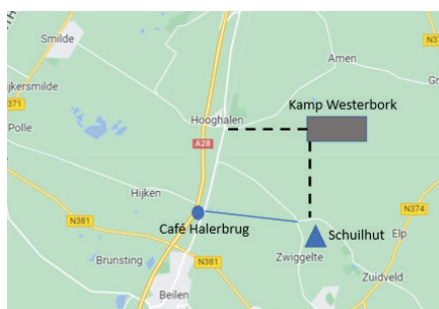
De trein vertrekt niet om 10 uur, zoals gebruikelijk. Martin en Paul vrezen dat er nogmaals een telling heeft plaatsgevonden. Als Herman binnenkomt en zegt dat de deuren gesloten zijn, de SS'ers hun plaatsen hebben ingenomen, horen ze de trein vertrekken en kunnen ze opgelucht ademen. Martin en Paul proberen wat te slapen, wat hen niet lukt. Als de duisternis invalt, meldt Herman zich weer en brengt hen naar de paardenstal. Zij verstoppen zich in het hooi en brengen daar de nacht door. De eerste etappe zit erop.

Paul blijkt allergisch te zijn voor hooi. Hij heeft bij het wakker worden een enorm

opgezwollen hoofd. Martin ziet zelfs de ogen van Paul niet meer. Als het licht wordt beginnen ze met Herman aan de volgende etappe. Ze lopen naar uitgangspoort waar gewapende Nederlandse marechaussees de wacht houden met mannen van de ordedienst. Ze laten hun vervalste Ausweis¹⁰ zien en worden doorgelaten.

Martin en Paul lopen naar het afgesproken punt, een bosje in de buurt van het spoorlijntje van het Kamp naar het Oranjekanaal. Daar verbergen zij

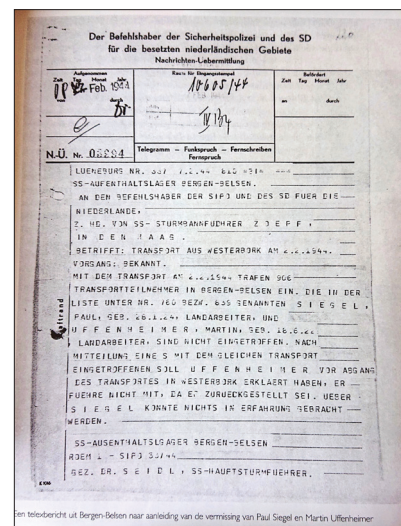

zich tot de avond. Pas dan is het tijd om over de open hei naar café Halerbrug te lopen, aan de weg van Beilen naar Hooghalen. Na enkele uren verschijnt Kurt Walter met een paar boterhammen. Hij is de machinist van het treintje van het Kamp naar het Oranjekanaal en vice-versa om een nieuwe vracht op te halen aangevoerd door schepen. Tijdens zijn treinritje stopt hij regelmatig bij de schuilhut, waar hij ongestoord overleg met Lore kan hebben. Als het begint te regenen wagen Martin en Paul het erop om het heideveld over te steken om in een boerenschuur te schuilen. Als het donker is gaan ze naar het trefpunt, café Halerbrug.

Zoals afgesproken staan Lore Durlacher (Werkdorp en Westerweelgroep) en Frans Gerritsen (Westerweelgroep) hen op te wachten met twee extra fietsen voor de tocht van 12 kilometer naar Assen. Daar worden ze ontvangen bij vrienden van de Westerweelgroep met een warme maaltijd. Na een warm bad gaan ze slapen. De volgende ochtend liggen er schone kleren voor hen klaar.

Zij vervolgen hun reis vanuit Assen via Amsterdam naar Den Haag. Daar verblijven zij een aantal dagen bij vrienden van de Westerweelgroep. Dan breekt de dag aan om de overtocht naar België te maken en verder te gaan. Via Eindhoven sporen ze naar Weert. Daar staan vier fietsen klaar, Jan Smit en Joop Westerweel brengen hen via een bos in de buurt van Budel de grens over. Bij bevriende Belgen in Hammont brengen ze de nacht door.

Op 17 februari 1944 wordt in Bergen-Belsen een telex¹¹ voorbereid voor SS-Sturmbahnführer Wilhelm Zöpf, hoofd van de afdeling IV B 4 met Den Haag als standplaats, belast met de deportatie

van de Joden uit Nederland. Martin en Paul zitten op die 17e februari 1944 in de trein van Hammont naar Brussel. In Bergen-Belsen hebben ze bij aankomst van het transport 906 gedeporteerden geteld in plaats van 908. Het wordt duidelijk dat Martin Uffenheimer en Paul Siegel niet in Bergen-Belsen zijn aangekomen.

Het plan heeft gewerkt. Zij zijn onderweg naar Palestina waar ze na een tocht door België, Frankrijk, Spanje en een bootreis vanuit Cadiz op 4 november 1944 aankomen.

NOTEN

- 1) 376 ontsnappingen uit Westerbork – Mei tot Mei.
- 2) Foto Martin Uffenheimer, Collectie Erven Julius Reutlinger.
- 3) www.werkdorpwieringermeer.nl
- 4) Siegel, Paul. In ungleichem Kamp, Christlich-jüdische Rettungsaktion der Westerweelgruppe, p. 70.
- 5) David Rosenbaum doet geen 2e ontsnappingspoging. Hij gaat op 4 september 1944 samen met Esther Singer op transport naar Theresienstadt. Hij wordt van daaruit door gedepoteerd naar Auschwitz en daar vermoord. Hij blijft in Theresienstadt en overleeft. Zie <https://collections.arolsen-archives.org/en/document/130365140>.
- 6) Lysol is een goedkoop ontsmettingsmiddel en wordt toegepast als desinfectiemiddel in overbevolkte en sterk vervuilde ruimtes.
- 7) GFHA, Cat.nr. 191 Informatie over David Rosenbaum, Brief van Moshe Keny aan Jan Smit, 21 juli 1994. Uit Schippers Hans. De Westerweelgroep en de Palestinapioniers, p.149. Moshe Keny is Max Krezower. Hij verbleef in Loosdrecht.
- 8) Idem als noot 6.
- 9) Siegel, Paul. In ungleichem Kamp, Christlich-jüdische Rettungsaktion der Westerweelgruppe, p. 154
- 10) Zie Pinkhof, M. De jeugdaliyah van het Paviljoen Loosdrechtsche Rade, 1939-1945. p. 128. Zie ook Siegel, Paul. In ungleichem Kamp, Christlich-jüdische Rettungsaktion der Westerweelgruppe, p. 233.
- 11) Telex van Siegfried Seidel aan Wilhelm Zöpf, Regionaal Archief Alkmaar, 0623-II.M.2 706. Seidl was kampcommandant van Kamp Bergen Belsen vanaf 6 juli 1943.